

VÝVOJ ENVIRONMENTÁLNEJ VÝCHOVY A VZDELÁVANIA
VO SVETE A NA SLOVENSKU*Oksana LABINSKA – Volodymyr STAROSTA***Abstract**

The relationship between man and nature has always existed. During the lifetime of mankind human activity changes the natural circulation of elements and substances. But if before the influence was not threatening to the environment, the relationship man - nature has become a critical problem ever since man began to apply advanced methods of economic management. This resulted in various negative changes in the environment: contamination and water pollution, the Earth's atmosphere, looting of mineral resources, destruction of natural habitats of animals and birds, leading to the extinction of many species, deforestation, air pollution, land degradation, the threat of climate anomalies, depletion of non-renewable natural resources, etc. This implies the need for measures to make society aware that further harmonious development is not possible without environmental education, ecological culture and consciousness, informing people about the state of the world's environment and their immediate surroundings. Environmental education and training are critical elements of environmental protection; they are designed to form an active position of a man in environmental issues. The article highlights the history of environmental education and training development in the world since the UNESCO Intergovernmental Conference on Sustainable use and protection of the biosphere resources which took place in Paris in 1968 till the UNESCO Conference on Environment which took place in Rio de Janeiro in 1992 and where 198 countries adopted the International Partnership Programme of activities within XXI century - "Agenda - 21". The founders of the Environmental education and training in Slovakia were mentioned, such as Jozef Dekret- Matejovie, Andrej Kmet', Juraj Fándly, Jozef Holubý, Gustáv Zechenter-Laskomerský, Ján Volko-Starohorský, Milan Pacanovský. The role of schools in environmental education of the younger generation was analyzed not in the destructive tradition of using the gifts of nature, but in their respect to the environment, as well as the targets of environmental education of pupils of the primary and secondary schools. Legislative acts are being considered with target to elevate environmental training and education as the basis of human culture. The proposition is made to support the introduction of a separate school subject that would synthesize knowledge to a common view of the ecological foundations of environmental protection.

Key words: *environmental issues, environmental protection, primary and secondary school, natural environment*

Úvod

Vzťah medzi človekom a prírodou existoval vždy. Po celú dobu existencie ľudstva mení činnosť človeka prirodzený kolobeh prvkov a zlúčenín. Ale ak predtým nebol vplyv na životné prostredie ohrozujúci, tak odkedy človek začal používať pokročilé metódy hospodárenia, vzťah človek-príroda sa stal akútnym problémom. To spôsobilo rôzne negatívne zmeny v životnom prostredí: kontamináciu a znečistenie vody, zemskej atmosféry, drancovanie nerastných surovín,

ničenie prirodzených biotopov zvierat a vtákov vedúce až k vyhynutiu mnohých druhov, deforestácia, znečisťovanie ovzdušia, degradácia pôdy, hrozba klimatických anomálií, vyčerpanie neobnoviteľných prírodných zdrojov a ďalšie. Ľudia si zvykli po stáročia využívať dary prírody, v nádeji, že sú nekonečné. Ale dnes vidíme, že to tak nie je. Zostrenie problému spoločného pôsobenia ľudstva a prírody prináša modernej pedagogickej vede rad naliehavých úloh spojených s potrebou vzdelávať mladú generáciu nie v zhubnej tradícii čím viac vzťažiť z prírody, ale v úcte ku všetkému živému. Spoločnosť uznala, že ďalší harmonický rozvoj nie je možný bez environmentálneho vzdelávania, výchovy ekologickej kultúry a povedomia, informovanosti ľudí o stave životného prostredia vo svete a ich bezprostrednom okolí. Environmentálne vzdelávanie a výchova sú veľmi dôležité prvky ochrany životného prostredia, ich účelom je vytvárať v človekovi aktívny postoj v otázkach ochrany životného prostredia. Preto bola v polovici dvadsiateho storočia po celom svete nastolená otázka environmentálneho vzdelávania a výchovy ako o nevyhnutnej súčasť celkového procesu vzdelávania a výchovy. V prvom rade by sa mal vzťahovať na žiakov, t.j. tú časť obyvateľstva, ktorá bude v budúcnosti prijímať rozhodnutia a konkrétne kroky, ovplyvňujúce prírodné procesy.

O úlohe školy v environmentálnej výchove píše aj Erika Fryková: „Globálne environmentálne problémy sú odrazom lokálnych. K ich ovplyvneniu (v dobrom slova zmysle) môže prispieť škola prostredníctvom environmentálnej výchovy. Jej najdôležitejšou úlohou je rozvíjať „environmentálne ctenie“ žiaka tak, aby svojim správaním a konaním napomáhal trvalo udržateľnému rozvoju spoločnosti“ (Erika Fryková, 2010).

Osobnosť človeka sa formuje v konkrétnom sociokultúrnom a prírodnom prostredí. Toto prostredie sa vo vzájomnej väzbe s človekom podieľa na vytváraní environmentálnych dispozičných štruktúr osobnosti. Škola, ktorá je miestom socializácie žiakov podporujúcim ich osobnostný a sociálny rozvoj a pripravujúcim ich na život osobný, pracovný a občiansky (Průcha, Walterová, Mareš, 1995) môže dlhodobo, systematicky ovplyvňovať a usmerňovať hodnotovú orientáciu dieťaťa smerom k environmentálne uvedomelému spôsobu života (Viera Novanská (Chrenšćová), 2014).

Ešte pred 30 rokmi pojem "environmentálne vzdelanie" bol povedomý len úzkej skupine odborníkov. V súčasnej dobe je uznané Európskym spoločenstvom ako "súčasť a nevyhnutný prvok vzdelania každého európskeho občana", navyše, ako hlavný nástroj na vykonávanie politik v oblasti životného prostredia v členských štátoch EÚ.

Základy súčasného environmentálneho vzdelávania boli založené na medzivládnej konferencii pre racionálne využívanie a ochranu zdrojov biosféry UNESCO v Paríži v roku 1968, na ktorej bol schválený rozsiahly akčný program Človek a biosféra. V tomto programe sa prvýkrát zaznamenával globálny, všeludský charakter environmentálneho vzdelávania.

Spolupráca pri riešení environmentálno-pedagogických problémov pokračovala na medzinárodnom stretnutí (Nevada, USA, 1970) o otázkach zaradenia environmentálneho vzdelávania do učebných osnov, ktoré bolo zvolané z iniciatívy UNESCO. Na stretnutí boli po prvýkrát navrhnuté prístupy k environmentálnemu vzdelávaniu – napojenosť na iné predmety, udržateľnosť, kombinácia lokálneho a globálneho.

V roku 1972 na konferencii OSN v Štokholme bol vyhlásený vzťah medzi vzdelaním a životným prostredím a podpora environmentálneho vzdelávania prostredníctvom medzinárodnej agentúry, ako je UNESCO-UNEP (Unated Nations Environment Programme – program OSN pre životné prostredie), na ktorej iniciatívach bol založený medzinárodný program pre environmentálne vzdelávanie (1975).

Významným krokom v rozvoji environmentálneho vzdelávania vo svete bola prvá medzinárodná konferencia pre vzdelanie v oblasti životného prostredia pod záštitou UNESCO-UNEP v Tbilisi (1977), na ktorej bola schválená všeobecná stratégia pre vzdelávanie v oblasti životného prostredia na národnej úrovni a načrtnuté ciele environmentálnej výchovy:

- ▶ podporovať jasné porozumenie vzájomnej závislosti ekonomických, sociálnych, politických a environmentálnych situácií v mestských a vidieckych regiónoch;
- ▶ poskytovať každému jednotlivcovi možnosť získať znalosti, pochopiť hodnoty, vypracovať pozíciu, aktívny záujem a zručnosti potrebné k ochrane a zlepšovaniu životného prostredia;
- ▶ vytvárať nový typ správania jednotlivcov, skupín ľudí a spoločnosti ako celku vo vzťahu k životnému prostrediu.

Na konferencii UNESCO o životnom prostredí v Rio de Janeiro (1992) 198 krajín prijalo Akčný program medzinárodných partnerstiev 21. storočia - Agenda - 21. 36. kapitola Agendy prehlasuje, že vzdelávanie na všetkých úrovniach by malo "formovať v národoch environmentálne povedomie, hodnoty a prístupy, zručnosti a správanie potrebné pre zachovanie životného prostredia".

V oblasti environmentálneho vzdelávania dokument z Rio nastoľuje nasledujúce úlohy:

- urobiť environmentálne vzdelanie kontinuálnym;
- zaraďovať environmentálne vzdelávanie do všetkých vzdelávacích programov;
- podnecovať žiakov k účasti v lokálnych a regionálnych projektoch zameraných na skúmanie zdravého životného prostredia, vrátane pitnej vody, potravín, ochrany životného prostredia a racionálneho využívania zdrojov energie.

Environmentálne vzdelanie je v západoeurópskych krajinách v súčasnej dobe považované za neoddeliteľnú súčasť celoživotného vzdelávania. Opierajúc sa ako o prírodné, tak aj o humanitné vedy, a taktiež o ich vzťahy a vzájomné pôsobenie, poskytuje stále aktuálne vedomosti potrebné pre celostné vnímanie okolitého sveta a pochopenie jeho univerzálnosti a u žiakov podporuje formovanie environmentálneho povedomia a pocitu zodpovednosti. To umožňuje získať skúsenosti, schopnosti a zručnosti aktívnej činnosti na ochranu a zlepšenie životného prostredia, riešenie existujúcich a vznikajúcich problémov, šírenie environmentálnych vedomostí.

Začiatky environmentálnej výchovy na Slovenskumožno spájať s menami ako Jozef Dekret-Matejovíe, Andrej Kmet', Juraj Fándly, Jozef Holuby, Gustáv Zechenter-Laskomerský, Ján Volko-Starohorský, Milan Pacanovský, atď. Významnou mierou k jej rozvoju prispeli, najmä v povojnovom období, krajskí a okresní konzervátori a spravodajcovia štátnej ochrany prírody, lekári, hygienici, mnohí vedci, pedagógovia všetkých stupňov škôl, zamestnanci správ národných parkov a chránených krajinných oblastí, špecializovaných i vlastivedných múzeí, osvetových zariadení a podobne. K racionálnemu využívaniu prírodných zdrojov, tzv. „čistých technológií“ a druhotných surovín vyzývali viacerí technici i ekonómovia. Vytváraním sústavy environmentálneho práva sa začala uplatňovať i právna výchova zameraná na ochranu a tvorbu životného prostredia. Environmentálnej problematike, najmä v osemdesiatych rokoch, sa začali intenzívne venovať mnohé masovokomunikačné prostriedky. V popredí zvyšovania úrovne environmentálneho povedomia obyvateľstva často stáli po roku 1969 členovia Slovenského zväzu ochrancov prírody a krajiny, prípadne ďalších občianskych združení.

Environmentálne vzdelávanie sa postupne stávalo súčasťou výuky viacerých predmetov prírodovedného zamerania /biológia, geografia, chémia, geológia, fyzika.../, lekárskeho vied (osobitne hygieny), ale aj niektorých technických odborov (Konceptcia environmentálnej výchovy a vzdelávania, 1997).

Environmentálne vzdelávanie má vykonávať nielen poznávaciu a vzdelávaciu funkciu, ale tiež výchovnú, účelom tejto výchovy je vytvorenie environmentálneho povedomia, kultúry osobnosti a environmentálneho myslenia, harmonizácia vzťahov v systéme človek-spočnosť-príroda. V Národnom programe výchovy a vzdelávania Slovenskej republiky sa pre základnú školu poznamenáva «vypracovať a používať štandardy, ale nie len na výstupe a nie len na vyučovacie predmety, ale na komplexnejšie kompetencie detí, teda aj na výchovnú oblasť».

Environmentálnu výchovu a vzdelávanie charakterizujeme ako proces celoživotného vzdelávania zabezpečujúci prijímanie environmentálnych princípov k pozitívnemu ovplyvneniu celospoločenského konania, ktorý je zameraný na každú sociálnu a vekovú skupinu. Z tohto je

zrejme, že z hľadiska výchovného a vzdelávacieho potenciálu má preň najväčší význam školský systém, ktorý tvoria predškolské zariadenia, základné, stredné a vysoké školy, univerzity tretieho veku, vzdelávacie inštitúcie riadené vysokými školami, metodické centrá, inštitúty ďalšieho vzdelávania a podobne (Konceptia environmentálnej výchovy a vzdelávania, 1997).

Na druhom stupni základných škôl sa rozširuje analytické poznávanie prírodnej a sociálnej skutočnosti, ktoré je zahrnuté vo vyučovacích blokoch samostatných vyučovacích predmetov (prírodopis, zemepis, fyzika, chémia, občianska výchova, etická výchova). Doterajšie poznatky z praxe potvrdzujú, že vyššia vedomostná úroveň v environmentálnych otázkach nevedie vždy k väčšiemu uvedomeniu a konaniu pre prospech životného prostredia. Práca učiteľov sa preto orientuje na tri základné princípy:

- a) učiť žiakov o životnom prostredí,
- b) vychovávať žiakov prostredníctvom životného prostredia,
- c) vychovávať žiakov pre životné prostredie.

Súčasný stav environmentálnej výchovy a vzdelávania na základných a stredných školách možno považovať za dobré východisko pre jej ďalšie skvalitňovanie v súlade s pokrokom vedy, techniky a poznatkov z praxe našich škôl. Cieľom tohto úsilia a práce je dosiahnuť taký stav, aby sa environmentálna výchova stala organickou, cieľavedomou a systematickou súčasťou práce všetkých škôl, učiteľov a každodenného života v školách (Konceptia environmentálnej výchovy a vzdelávania, 1997). Na podporu realizácie environmentálnej výchovy v našich školách schválilo Ministerstvo školstva SR v roku 1996 Učebné osnovy environmentálnej výchovy pre základné a stredné školy (environmentálne minimum). Cieľom environmentálnej výchovy pre žiakov základných a stredných škôl bolo podľa tohto dokumentu formovať a rozvíjať také osobnostné kvality žiakov, ktoré ich uschopnia chrániť a zlepšovať životné prostredie. Učebné osnovy environmentálnej výchovy pre základné a stredné školy z roku 1996 obsahovali nasledujúce témy: Zachovanie biodiverzity – rozmanitosti života na našej planéte; Odlesňovanie; Erózia pôdy; Racionálne využívanie prírodných zdrojov; Znečisťovanie ovzdušia, vody, pôdy; Úbytok ozónovej vrstvy; Kyslé dážď; Skleníkový efekt; Spotreba energie; Odpad; Urbanizácia; Populačná explózia. Environmentálna výchova sa implementovala do povinných predmetov, nebola zaradená do učebných plánov ako samostatný vyučovací predmet.

Výrazným krokom v oblasti environmentálneho vzdelávania na Slovensku bola školská reforma a prijatie nového zákona č. 245/2008 Z. z. o výchove a vzdelávaní v znení neskorších predpisov (účinný od 1. septembra 2008). V súčasnosti v platnom Štátnom vzdelávacom programe je environmentálna výchova chápaná ako prierezová téma (Štátny vzdelávací program, 2009).

Cieľom environmentálnej výchovy žiakov základných a stredných škôl je formovať a rozvíjať také osobnostné kvality, ktoré ich uschopnia chrániť a zlepšovať životné prostredie.

Optimalizácia environmentálnej výchovy v základných a stredných školách.

1. Učiť žiakov o životnom prostredí - získané vedomosti pomáhajú rozvíjať vnímavosť žiakov a uvedomovať si problémy životného prostredia miestneho, regionálneho, národného alebo globálneho charakteru a významu.
2. Vychovávať žiakov prostredníctvom životného prostredia - rozvíjať zručnosti žiakov, ktoré umožňujú riešiť problémy a rozhodovať na základe získaných skúseností zo životného prostredia školy a jej širšieho okolia.
3. Vychovávať žiakov pre životné prostredie - rozvíjať pozitívne hodnoty a postoje žiakov, viesť ich k priamej účasti na ochrane a zveľaďovaní životného prostredia (Učebné osnovy environmentálnej výchovy pre základné školy a stredné školy /Environmentálne minimum/).

Poznatky v jednotlivých kapitolách naznačujú, že skúmanie riešenia problémov životného prostredia má multidisciplinárny a zároveň aj interdisciplinárny charakter. Podobne environmentálna výchova musí mať integrovaný pohľad na problematiku životného prostredia, ktorý vychádza z poznania ekologických zákonitostí, analýzy vzájomných vzťahov človeka a jeho životného prostredia na rôznych úrovniach. Environmentálna výchova sa stala disciplínou, kde sa

uplatňujú elementy zvyšovania uvedomenia, rozvoja schopnosti, získania poznatkov a pochopenie javov, objasňovanie vzťahov a hodnôt a uskutočňovanie aktivít v prospech životného prostredia. Jej cieľom by mala byť výchova a prežitie človeka podporované obnovou ekologickej rovnováhy a ekologického správania.

V súčasnosti sa veľa úsilia a priestoru venuje výchove o životnom prostredí, namiesto výchovy pre životné prostredie. Bol zanedbaný fakt, že zvyšovanie si uvedomenia človeka vedie cez city (zmyslové vnímanie), osobnú zodpovednosť, až k zmene postojov. Cieľom environmentálnej výchovy podľa UNESCO (1977) by malo byť pestovanie uvedomenia si závislosti ekonomickej, sociálnej, politickej a ekologickej sféry, poskytnutie príležitosti každému získať poznatky, postoje, zručnosti na ochranu a zlepšenie životného prostredia, vytvárať vzory správania sa pre jednotlivcov, skupín a spoločnosti smerom k starostlivosti o životné prostredie (Jozef Terek, Zdenek Vostal, 2009).

Environmentálne vzdelávanie a výchova je v našom prostredí dosiaľ málo preskúmanou pôdou, a to tak na úrovni teoretických úvah, ako aj prostredníctvom empirických výskumov. (Jana Klocoková, 2014)

Environmentálna výchova sa implementovala do povinných predmetov, nebola zaradená do učebných plánov ako samostatný vyučovací predmet. V súčasnosti platnom Štátnom vzdelávacom programe je environmentálna výchova chápaná ako prierezová téma. Environmentálna výchova je vnímaná ako prostriedok, ktorý do istej miery môže ovplyvniť environmentálne cítenie a správanie sa žiakov (Renáta Bernátová, 2013).

Záver

Na záver môžeme konštatovať, že environmentálna výchova a vzdelávanie má významné miesto v systéme celoživotného vzdelávania a systéme výučby na základných školách. Dôležitou je úloha školy v environmentálnej výchove mladej generácie nie v zhubnej tradícii využitia darov prírody, ale v úcte k životnému prostrediu.

Z ohľadom na to, že environmentálna výchova je na základných školách najčastejšie integrovaná do iných predmetov, suhlasíme s názorom Viery Novanskej, ktorá navrhuje podporovať na školách zavádzanie samostatného predmetu, ktorý syntetizuje poznatky do uceleného pohľadu na ekologické základy environmentalistiky, zároveň sa vytvára väčší priestor pre realizáciu environmentálnych aktivít, odstraňuje sa nesystémový prístup a formalizmus (Viera Novanská (Chrenšćová), 2014).

Literatúra

- Koncepcia environmentálnej výchovy a vzdelávania, 1997. Bratislava: MŽP SR, Online [cit. 2013-08-22] Dostupné na: <http://www.spirala.sk/wp-content/uploads/koncepcia.doc>
- Národný program výchovy a vzdelávania v Slovenskej republike Dostupné na: <http://www.cpk.sk/web/dokumenty/npvv.pdf>
- Dohoda o jednotnom postupe kultúrneho a prirodovedného vzdelávania krajín Európskej únie. Dostupné na: <http://kekule.science.upjs.sk/chemia/distanc/7.html>
- Učebné osnovy environmentálnej výchovy pre základné školy a stredné školy /Environmentálne minimum/, 1996, Bratislava: Ministerstvo školstva Slovenskej republiky. Dostupné na: <http://www.infovek.sk/predmety/enviro/dokumenty/uo-envv-zs-ss.pdf>

- JOZEF TEREK- ZDENEK VOSTAL *Základy ekológie aenvironmentalistiky* Prešov, 2009, 219 str. , ISBN:9788055500942
- PRŮCHA, J., WALTEROVÁ, E., MAREŠ, J. 1995. *Pedagogický slovník*. Praha : Portál, s. 221, ISBN 80-7178-029-4.
- RENÁTA BERNÁTOVÁ *Environmentálna výchova – prierezová téma v základnej škole Aktuálne otázky prírodovedno-technických predmetov a prierezových tém v primárnej edukácii* ONLINE KONFERENCIA 23. – 25.10.2013, s. 13-25.
- ERIKA FRYKOVÁ *Environmentálna výchova vo vyučovacom procese* Bratislava, 2010, 56 str.1. vydanie, ISBN 978-80-8052-348-0
- VIERA NOVANSKÁ (CHRENŠČOVÁ) *Environmentálna výchova ako prierezová téma v edukačnom procese na slovenských základných školách* In: *Biológia, ekológia, chémia* číslo 1, 2014, ročník 18 s. 2-8, ISSN 1338-1024
- JANA KLOCOKOVÁ *Možnosti environmentálnej výchovy a ekopedagogik pre demokratizáciu školského života a občiansku aktivizáciu žiakov* PEDAGOGIKA.SK, roč. 5, 2014, č. 1
- ŠVP – EV_Pt (Štátny vzdelávací program – Environmentálna výchova Prierezová téma), 2009, Online[cit.2013-11-22]
http://www.statpedu.sk/files/documents/svp/prierezove_temy/environmentalna_vychova.pdf.

Oksana Labinska

Katedra ekológie a ochrany životného prostredia, Užhorodská národná univerzita, Užhorod, Ukrajina

Volodymyr Starosta

Katedra pedagogiky a psychológie, Užhorodská národná univerzita, Užhorod, Ukrajina